

УДК 334.012.61

Черничко Тетяна Володимирівна

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки та фінансів
Мукачівський державний університет*

Chernychko Tetyana

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Department of Economics and Finance*

Mukachevo State University

ORCID: 0000-0002-0498-9130

Нестерова Світлана Василівна

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та фінансів
Мукачівський державний університет*

Nesterova Svitlana

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economics and Finance*

Mukachevo State University

ORCID: 0000-0002-7813-3378

Черничко Станіслав Станіславович

*студент
Мукачівського державного університету*

Chernychko Stanislav

*Student of the
Mukachevo State University*

Фединець Мирослав Мирославович

студент

Мукачівського державного університету

Fedynets Myroslav

Student of the

Mukachevo State University

**ІНСТРУМЕНТИ ПІДТРИМКИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ
ПІДПРИЄМНИЦТВА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ
TOOLS FOR SUPPORTING THE ACTIVITIES OF BUSINESS
ENTITIES IN THE TRANSCARPATHIAN REGION**

Анотація. Вступ. Протягом періоду активних бойових дій на території України практично кожне п'яте підприємство припинило свою діяльність повністю або частково. Погіршується внутрішнє та зовнішнє середовище функціонування суб'єктів підприємництва не тільки у регіонах, які постраждали від активних військових дій, а й тих, які традиційно функціонують або релоковані у більш «спокійні» регіони країни.

Мета. Мета статті полягає у визначенні дієвих інструментів підтримки діяльності суб'єктів господарювання у воєнний час.

Матеріали і методи. Матеріали дослідження: нормативно-правове забезпечення щодо підтримки діяльності суб'єктів підприємництва в Україні; праці вітчизняних та зарубіжних авторів, які здійснюють дослідження у напрямі пошуку шляхів та напрямів підтримки діяльності суб'єктів підприємництва.

Застосовано такі загальні методи дослідження: порівняння (визначення показників фінансово-економічної діяльності суб'єктів підприємництва до та під час військових дій); аналізу та синтезу (для визначення загальних тенденцій у діяльності суб'єктів підприємництва та

їх уточнення в залежності від територіального розміщення). Серед сукупності застосованих спеціальних методів наукового дослідження доцільно виділити методи групування та ранжування.

Результати. Досліджено питання застосування інструментів підтримки діяльності суб'єктів підприємництва. Проведено дослідження поточного фінансово-економічного стану діяльності суб'єктів підприємництва у 2022-2023 роках та основних проблем, які впливають на їх діяльність. Здійснено SWOT-аналіз розвитку релокованих до Закарпатської області суб'єктів підприємництва. Визначено переваги та недоліки в їх діяльності, обґрунтовано відповідні загрози та можливості. Визначено основні напрями підтримки діяльності суб'єктів підприємництва, які релоковано до Закарпатської області. Обґрунтовано, що найбільш поширеним інструментом державної підтримки розвитку суб'єктів підприємництва практично у всіх країнах є пільгове кредитування їх діяльності.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях планується більш поглиблений аналіз впливу діяльності релокованих до Закарпатської області суб'єктів підприємництва на розвиток ринку праці та соціально-економічні параметри розвитку регіону.

Ключові слова: суб'єкти підприємництва, фінансово-економічна діяльність, фінансово-кредитні інструменти стимулювання економічної діяльності, релоковані підприємства.

Summary. *Introduction.* During the period of active hostilities on the territory of Ukraine, almost one in five enterprises ceased all or part of their activities. The internal and external environment of businesses is deteriorating not only in regions affected by active military operations, but also in areas that have traditionally operated or are moving to more "peaceful" areas of the country.

Purpose. The article is aimed at identifying effective financial and credit instruments for supporting the activities of economic entities in wartime.

Materials and Methods. Research materials: regulatory and legal provision of financial and credit support of economic entities in Ukraine; work of domestic and foreign authors, conducting research in the direction of finding ways and directions of supporting the activities of business entities.

The following general methods of research were applied: comparison (determination of indicators of financial and economic activity of economic entities before and during military operations); analysis and synthesis (determination of general trends in the activities of economic entities and their clarification depending on the territorial location). Among the set of applied special research methods it is advisable to distinguish methods of grouping and ranking.

Results. The question of the use of financial and credit instruments to support the activities of business entities was studied. A study of the current financial and economic status of economic entities in 2022-2023 and the main problems affecting their activities was conducted. SWOT-analysis of the development of business entities transferred to the Transcarpathian region. It has been substantiated that the most common tool of state support of development of business entities in almost all countries is preferential crediting of their activities. The article analyses regional features of lending under the program "Available loans 5-7-9%".

Prospects. In further scientific research, it is planned to more in-depth analysis of the impact of the activities of business entities that moved to the Transcarpathian region on the development of the labour market and socio-economic parameters of the development of the region.

Key words: economic entities, financial and economic activity, financial and credit instruments for stimulation of economic activity, displaced enterprises

Постановка проблеми. З лютого 2022 року значна частка суб'єктів підприємництва в Україні опинилися у складній фінансово-економічній ситуації. За неофіційною статистикою кожне п'яте підприємство припинило свою діяльність повністю або частково.

Одночасно з питаннями, які є традиційними для суб'єктів підприємництва і пов'язані з їх фінансово-економічною діяльністю, виникли нові загрози, спричинені військовими діями та введенням воєнного стану. Вони зумовлені знищенням основних засобів або їх пошкодженням, руйнуванням основних логістичних бізнес-процесів, браком фінансових та людських ресурсів, зменшенням купівельної спроможності потенційних споживачів. Погіршується внутрішнє та зовнішнє середовище функціонування суб'єктів підприємництва не тільки у регіонах, які постраждали від активних військових дій, а й в тих, які традиційно функціонують або релоковані у більш «спокійні» регіони країни.

З огляду на зазначене вище, все більш актуальним є вирішення питання підтримки суб'єктів підприємництва, особливо з позиції застосування ефективних та дієвих інструментів фінансово-кредитного спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підтримки та стимулювання розвитку діяльності суб'єктів підприємництва досить активно обговорюється у фаховій науковій літературі. Традиційно, під державною підтримкою визначається застосування відповідних прямих та опосередкованих інструментів підтримки підприємницької діяльності, зокрема, «...створення стимулів, використання матеріальних, фінансових та інших ресурсів, що залучаються для його суб'єктів» [1]. В. Стрілець вважає, що в сучасній практиці необхідно виокремити два основні напрями державного втручання та підтримки діяльності суб'єктів підприємництва: пряме забезпечення розвитку (через запровадження урядових програм та створення інфраструктури підтримки) та опосередковане (за допомогою важелів економічного характеру) [2].

В умовах активних військових дій, на думку окремих науковців, спостерігається необхідність переходу від прямого адміністративного втручання до створення сприятливого зовнішнього середовища та застосування інструментів стимулювання розвитку суб'єктів підприємництва [1].

Питанню застосування фінансових інструментів задля стимулювання діяльності суб'єктів підприємництва приділяється значно більша увага, ніж дослідження щодо доцільності застосування інструментів кредитного регулювання. Так, науковці А. Мейш та В. Шпильовий вважають, що пошук джерел фінансування заходів підтримки діяльності суб'єктів підприємництва має спиратися на принципи адекватності та солідарності фінансової підтримки підприємницьким середовищем та владою. Йдеться про певний визначений відсоток від податкових поступлень суб'єктів малого і середнього підприємництва до регіонального та місцевих бюджетів. Така практика успішно використовується в багатьох державах світу, у тому числі в США [3]. На дослідження ефективності застосування фінансових інструментів стимулювання діяльності суб'єктів підприємництва в умовах бойових дій зроблено наголос у наукових працях О. П. Борисенко, який наголошує, що «...вичерпання власних фінансових ресурсів та залучення позикового капіталу призводять до погіршення фінансового стану багатьох підприємств України. Тому для малого та середнього бізнесу пріоритетною має стати грантова допомога» [4].

Формулювання цілей статті (постановка завдання) Мета статті полягає у визначенні дієвих фінансово-кредитних інструментів підтримки діяльності суб'єктів господарювання у воєнний час.

Виклад основного матеріалу Суб'єкти підприємництва України, особливо ті, які знаходилися у регіонах активних бойових дій, постраждали у більшому ступені, ніж великі підприємства. Останні виявилися більш стійкими до критичних змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі,

свідченням чого є значно менша частка великих підприємств, які припинили діяльність.

За результатами «Дослідження стану бізнесу в Україні» за березень-квітень 2023 року [5], проведеного Центром розвитку інновацій, Офісом з розвитку підприємництва та експорту, національним проектом Дія.Бізнес та Advanter Group 31,7% підприємств повністю або майже повністю зупинили роботу (рис. 1)

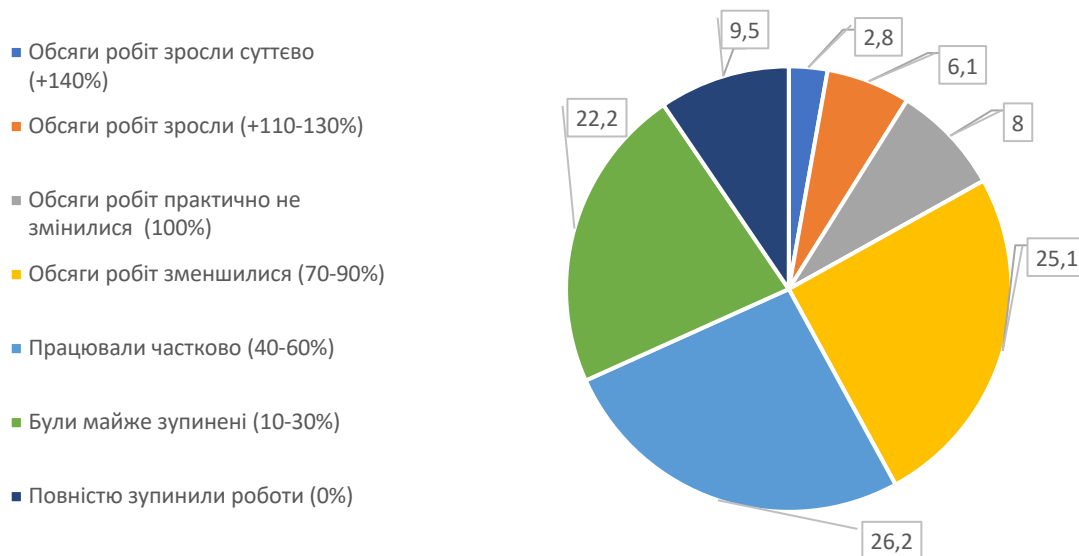

Рис. 1. Результати роботи бізнесу у 2022 році порівняно з 2021 роком

Джерело: сформовано авторами на основі [5]

Серед основних проблем, на яких наголошують представники бізнесу, виділяють: відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів (49,7% опитаних); непрогнозованість розвитку ситуації в Україні та на внутрішньому ринку (46,1%); непередбачувані дії держави, що можуть погіршити стан бізнесу (34,0%); відсутність достатнього капіталу (32,4%); перешкоди з боку регуляторних та/чи фіскальних органів (26,1%); високі податки і збори (23,2%); недоступність кредитних коштів, зокрема програми 5-7-9, тощо (23,0%) [5]. Отже, питання фінансово-кредитної підтримки визначаються як пріоритетні та такі, що спроможні суттєво покращити результати діяльності бізнес-структур.

Необхідність покращення фінансово-економічної ситуації, як один з вагомих чинників стабілізації діяльності суб'єктів підприємництва, визначається і за результатами щомісячного опитування підприємств «Український бізнес під час війни» за травень 2023 року, проведеного Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій. Частка опитаних, які оцінили поточну фінансово-економічну ситуацію на підприємстві як погану, збільшилася із 13% до 16,3%, а тих хто визначає ситуацію як позитивну – зменшилась на 1,2% (з 7,8% до 6,6%) [6].

Серед чинників, які впливають на діяльність суб'єктів підприємництва, виділяють і безпеку діяльності. Вплив даного чинника суттєво залежить від наближеності до території ведення активних бойових дій [7]. Найбільш небезпечними є Миколаївська, Дніпропетровська та Харківська області: 100% опитаних вважають «небезпечним» економічну діяльність на цій території. До категорії небезпечних відносяться Запорізька область (77% опитаних) та м. Київ (67%). Території Західної України – Закарпатська та Івано-Франківська області є, на думку опитаних, максимально безпечними (рис. 2). Саме тому, значна кількість релокованих підприємств обирають західні регіони країни для продовження діяльності. За інформацією Міністерства економіки України найбільше підприємств релокувались до Львівської (24%), Закарпатської (14,5%), Чернівецької (9,8%), Івано-Франківської (8,3%), Хмельницької (7,3%), Тернопільської (6,3%) областей [8].

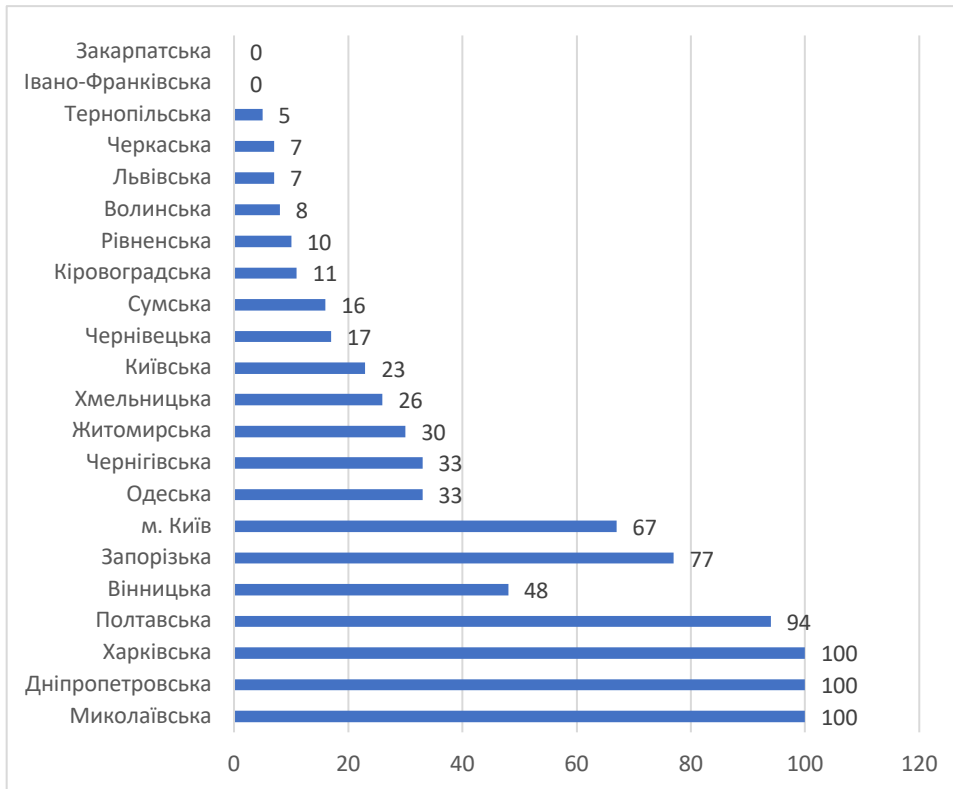

Рис. 2. Частка опитаних, які визнали діяльність суб'єктів підприємництва як «небезпечну» за регіонами (березень 2023 року), % опитаних

Джерело: сформовано авторами на основі [8]

Загальний аналіз діяльності суб'єктів підприємництва, релокованих до Закарпатської області (табл. 1) виокремлює наступні проблеми: диспропорція в соціально-економічному розвитку міст та районів; високий рівень трудової міграції, відсутність кваліфікованих кадрів, низький рівень доходів населення, порівнюючи з іншими регіонами; слабкий доступ суб'єктів підприємництва до фінансово-кредитних ресурсів для започаткування або розвитку існуючого бізнесу; висока вартість кредитних ресурсів та високі вимоги банків до забезпечення кредитами суб'єктів підприємництва; нестабільність законодавчої та податкової системи.

Майже кожен третій населений пункт області має статус гірської території, а це додаткове навантаження у вигляді «гірських» відсотків до бюджетних виплат (25-відсоткові дотаційні надбавки, які гарантує законодавство України), що лягають на плечі суб'єктів підприємництва.

**SWOT-аналіз розвитку релокованих до Закарпатської області
 суб'єктів підприємництва**

Переваги	Недоліки
<ul style="list-style-type: none"> • Вигідне геополітичне розташування на збігу державного кордону України з країнами – сусідами ЄС – Словаччиною, Угорщиною, Румунією і Польщею • Сприятливі кліматичні передумови для ведення сільського господарства, туристично-рекреаційної та курортно-оздоровчої діяльності • Наявність ефективно та активно діючих громадських об'єднань, що представляють інтереси суб'єктів підприємництва • Розширення міжнародного, міжрегіонального співробітництва, участь у міжнародних проєктах, залучення матеріально-технічної допомоги 	<ul style="list-style-type: none"> • Нерозвиненість інституційної інфраструктури підтримки релокованих суб'єктів підприємництва • Брак доступного кредитного фінансування діяльності • Відсутність державної фінансової підтримки, особливо на місцевому рівні. • Складний процес просування продукції на місцевих ринках та на експорт • Дефіцит кваліфікованих працівників внаслідок відтоку молодих спеціалістів та представників робочих спеціальностей за кордон • Висока енергоємність та ресурсоемність виробництва, а також низький рівень використання джерел альтернативної енергії та енергоефективних технологій. • Диспропорція в соціально-економічному розвитку міст та районів • Зношеність комунально-інженерної інфраструктури, основних фондів та практична відсутність підприємств з переробки твердих побутових відходів
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> • Успішне впровадження реформи децентралізації та економічна самостійність громад • Вдосконалення державної регуляторної і фіскальної політики дозволить сформувати сприятливий підприємницький та інвестиційний клімат на Закарпатті • Програми міжнародної технічної допомоги Україні і програми транскордонного співробітництва 	<ul style="list-style-type: none"> • Поглиблення економічної і фінансової складових системної кризи в Україні • Недосконалість судової і правоохоронної систем України, слабо спроможних захистити бізнес та інвестиційну діяльність в Україні • Критично недостатній рівень системної підтримки релокованих суб'єктів підприємництва на національному і регіональному рівнях, що знижує рівень довіри до влади з боку підприємницького середовища

Джерело: авторська розробка

Основними проблемами під час релокації суб'єктів підприємництва є: розселення працівників та пошук нових співробітників; відновлення логістики, закупівля сировини, пошук ринків збуту; недостатня фінансова

забезпеченість. Користуючись досвідом розвинених європейських країн, найоптимальнішим методом вирішення цих проблем є співпраця суб'єктів підприємництва з інституціями, що займаються кредитуванням.

Розвиток кредитування є головною ціллю державної політики й банківської діяльності України щодо сприяння розвитку суб'єктів підприємництва. До основних видів фінансової державної підтримки в Україні належать: часткова компенсація відсоткових ставок за кредитами, що надаються на реалізацію проєктів суб'єктів підприємництва; часткова компенсація лізингових, факторингових платежів та платежів за користування гарантіями; надання гарантії та поруки за кредитами суб'єктів підприємництва; надання кредитів, у тому числі мікрокредитів, для започаткування і ведення власної справи; надання позик на придбання і впровадження нових технологій; компенсація видатків на розвиток кооперації між суб'єктами підприємництва та великими підприємствами; фінансова підтримка впровадження енергозберігаючих та екологічно чистих технологій; інші види не забороненої законодавством фінансової державної підтримки [10].

Кабінет міністрів України вчасно відреагував на проблему і 24 січня 2020 року ухвалив Постанову про державну програму «Доступні кредити 5-7-9%» для мікро- та малого бізнесу, яка стартувала вже з лютого 2020 року і передбачала надання пільгових кредитів на суму 1,5 млн.грн [11].

Державна програма «Доступні кредити 5-7-9%» ініційована Президентом України та Кабінетом Міністрів України з метою широкої державної підтримки інвестиційних проєктів для українських підприємств.

Станом на 03.07.2023 року за даними Фонду розвитку підприємництва найбільший обсяг кредитів (19955 тис. грн) припадає на місто Київ. Вагомими є позиції Львівської, Дніпропетровської, Одеської та Харківської областей (рис. 3) [12].

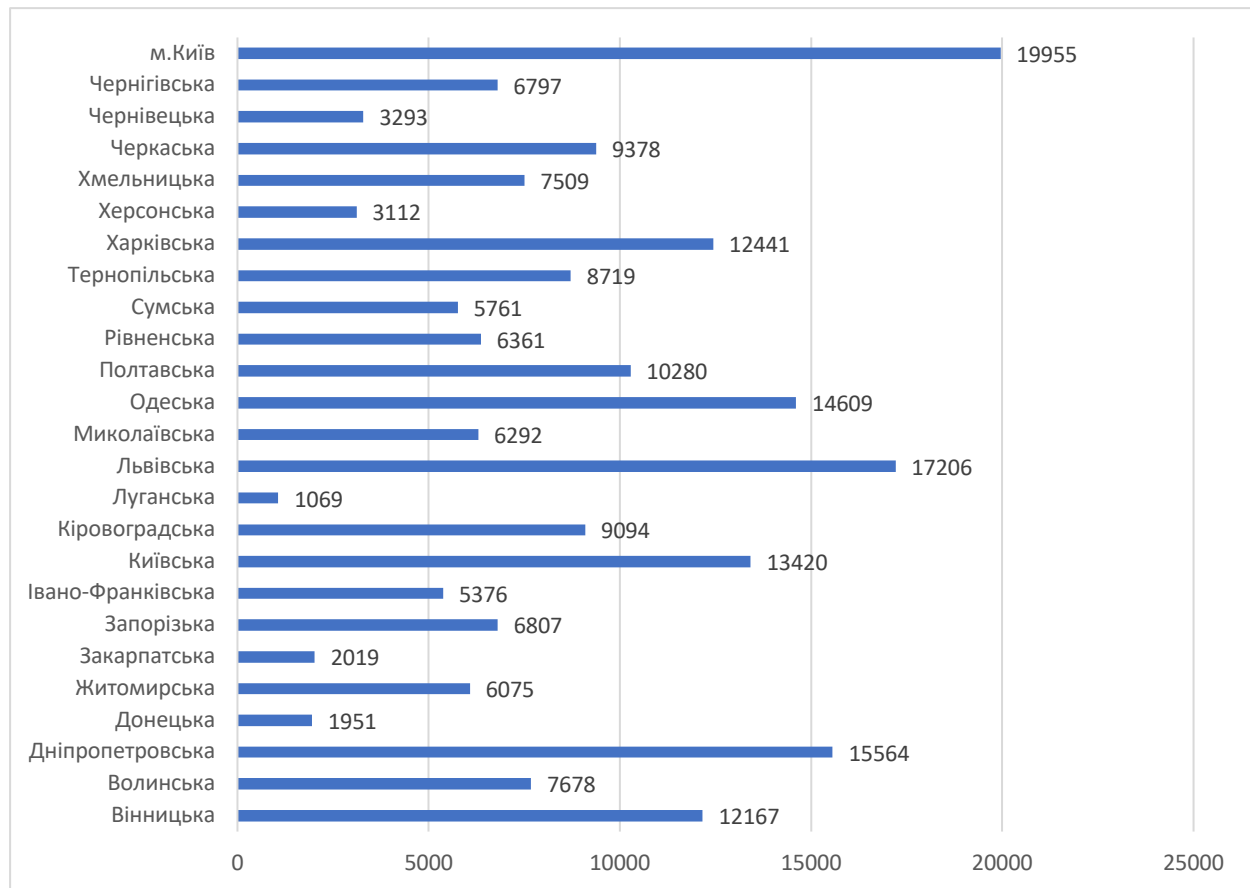

Рис. 3. Структура кредитного портфелю за програмою «Доступні кредити 5-7-9%» в розрізі регіонів

Джерело: сформовано авторами на основі [12]

Обсяг кредитів, залучених суб'єктами підприємництва в Закарпатській області є найменшими. Об'єктивною причиною подібної ситуації є те, що для досягнення інвестиційної цілі Програми кредити надаються банками на: придбання та/або модернізацію основних засобів; придбання нежитлової нерухомості; здійснення будівництва, реконструкції, ремонту в приміщеннях, у яких підприємства провадить основну господарську діяльність (крім офісних приміщень). За інформацією Закарпатської обласної військової адміністрації, у структурі релокованих підприємств переважають суб'єкти господарювання, діяльність яких пов'язана зі ІТ сферою, виробництвом обладнання зв'язку та будівництвом [13]. Діяльність цих підприємств не пов'язано з необхідністю вкладання значного обсягу інвестицій саме в основні засоби.

Можна виділити такі напрями підтримки розвитку діяльності суб'єктів підприємництва в Закарпатській області (рис. 4):

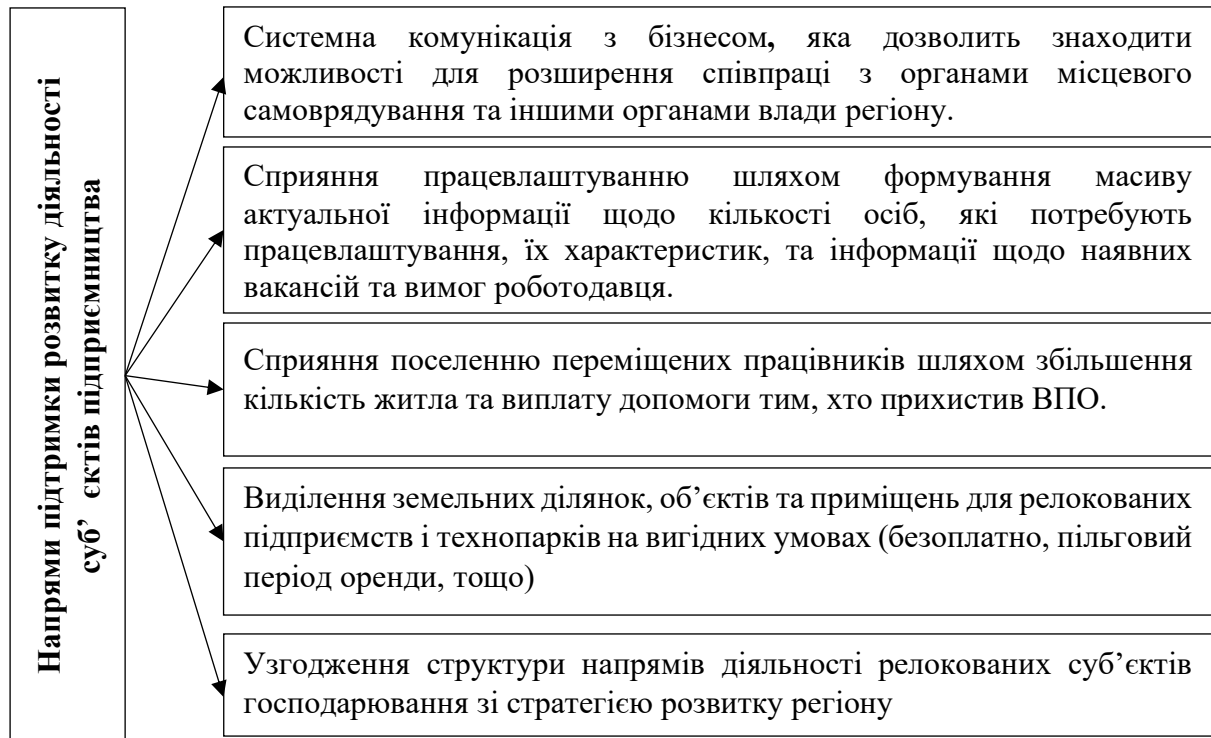

Рис. 4. Напрями підтримки діяльності суб'єктів підприємництва, які релоковано до Закарпатської області

Джерело: авторська розробка

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Створення сприятливого середовища для застосування інструментів підтримки суб'єктів підприємництва можливе лише при забезпеченні відповідних правових умов і підтримки держави.

Серед напрямів підтримки діяльності суб'єктів підприємництва, які релоковано до Закарпатської області, необхідно виділити: системну комунікацію з бізнесом, яка дозволить знаходити можливості для розширення співпраці з органами місцевого самоврядування та іншими органами влади регіону; сприяння працевлаштуванню шляхом формування масиву актуальної інформації щодо кількості осіб, які потребують працевлаштування, їх характеристик, та інформації щодо наявних вакансій та вимог роботодавця; сприяння поселенню переміщених працівників

шляхом збільшення кількості житла та виплату допомоги тим, хто прихистив ВПО; виділення земельних ділянок, об'єктів та приміщень для релокованих підприємств і технопарків на вигідних умовах (безоплатно, пільговий період оренди, тощо); узгодження структури напрямів діяльності релокованих суб'єктів господарювання зі стратегією розвитку регіону.

У подальших наукових дослідженнях планується більш поглиблений аналіз впливу діяльності релокованих до Закарпатської області суб'єктів підприємництва на розвиток ринку праці та соціально-економічні параметри розвитку регіону.

Література

1. Мельник Т. Ю. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. 2(100). С. 3-11. doi: [https://doi.org/10.26642/ema-2022-2\(100\)-3-11](https://doi.org/10.26642/ema-2022-2(100)-3-11) (дата звернення: 05.07.2023).
2. Стрілець В. Ю. Забезпечення розвитку малих підприємств: теорія, методологія, практика. Полтава : ПУЕТ, 2019.
3. Мейш А., Шпильовий В. Державна політика стимулювання розвитку підприємництва в Україні: від класичного покращення бізнес-клімату до подолання викликів війни. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. 6(2). С. 202-208. doi: [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6\(2\)-34](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6(2)-34) (дата звернення: 05.07.2023).
4. Борисенко О. П. Державні фінансові інструменти підтримки розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. *Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління*. 2022. 2(17). С. 158-167. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/16870> (дата звернення: 05.07.2023).
5. Дослідження стану бізнесу в Україні за березень-квітень 2023 року. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/iniciativi/doslidzenna-stanu-ta->

- potreb-biznesu-za-rik-povnomasstabnoi-vijni (дата звернення: 06.07.2023).
6. Тринадцяте Щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни» (травень 2023). Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. URL: <http://ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7212> (дата звернення: 06.07.2023).
 7. Оптимізм в очікуванні (економічного) контрнаступу. Основні економічні тенденції та очікування в березні 2023 року. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. URL: <https://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2023/04/Osnovni-ekonomichni-tendentsiyi-ta-ochikuvannya-v-berezni-2023.pdf> (дата звернення: 06.07.2023).
 8. За рік війни в більш безпечні регіони релоковано 800 підприємств. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=ZaRikViiniVBilsh> (дата звернення: 06.07.2023).
 9. Програма розвитку малого та середнього підприємництва у Закарпатській області на 2021-2023 роки. Рішення Закарпатської обласної ради 17.12.2020 № 43. URL: https://oda.carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/201217_43_prmsp_2021-2023.pdf (дата звернення: 06.07.2023).
 10. Фінансово-кредитна підтримка суб'єктів малого та середнього підприємництва. Департамент економічного розвитку та торгівлі. URL: <http://www.gue.sm.gov.ua/index.php/uk/42> (дата звернення: 06.07.2023).
 11. Уряд дав старт державній програмі «Доступні кредити 5-7-9%». Міністерство економіки України. URL: <https://me.gov.ua/news/detail?id=93e2d1bd-fcd2-454b-ad61-55251e5fe784&lang=uk->

ua&title=uriaddavstartderzhavniiprogramidostupnikrediti5-7-9- (дата звернення: 06.07.2023).

12. Інформація про результати державної програми доступні кредити 5-7-9. Фонд розвитку підприємництва. URL: <https://bdf.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/SHCHotyzhneva-informatsiia-pro-rezultaty-Derzhavnoi-prohramy-5-7-9-stanom-na-30-06-2023.pptx> (дата звернення: 06.07.2023).
13. Розвиток соціальної сфери та економіки – у центрі уваги керівництва області. Закарпатська обласна військова адміністрація. URL: <https://carpathia.gov.ua/news/rzvitok-socialnoyi-sferi-ta-ekonomiki-u-centri-uvagi-kerivnictva-oblasti> (дата звернення: 06.07.2023).

References

1. Melnyk, T. Yu. (2022). Derzhavna pidtrymka ta stymulivannia rozvytku biznesu v Ukraini pid chas dii voiennoho stanu [State support and stimulation of business development in Ukraine during martial law]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, 2(100), 3-11. doi: [https://doi.org/10.26642/ema-2022-2\(100\)-3-11](https://doi.org/10.26642/ema-2022-2(100)-3-11) [in Ukrainian].
2. Strilec', V. Ju. (2019). Zabezpechennja rozvytku malyh pidpryjemstv: teorija, metodologija, praktyka [Ensuring the development of small enterprises: theory, methodology, practice]. PUET, Poltava [in Ukrainian].
3. Meish, A., Shpylovyi, V. (2022). Derzhavna polityka stymulivannia rozvytku pidpryemnytstva v Ukraini: vid klasychnoho pokrashchennia biznes-klimatu do podolannia vyklykiv viiny [State policy of promoting entrepreneurship development in Ukraine: from the classical improvement of the business climate to overcoming the challenges of war]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 6 (2), 202-208. doi: [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6\(2\)-34](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6(2)-34) [in Ukrainian].

4. Borysenko, O. P. (2022). Derzhavni finansovi instrumenty pidtrymky rozvytku maloho ta serednoho pidpriemnytstva v Ukraini [State financial instruments to support the development of small and medium-sized enterprises in Ukraine]. *Visnyk NUTsZ Ukrainy. Serii: Derzhavne upravlinnia*. 2(17). 158-167. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/16870> [in Ukrainian].
5. Doslidzhennia stanu biznesu v Ukraini za berezen-kviten 2023 roku [Study of the state of business in Ukraine" for March-April 2023]. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/iniciativi/doslidzenna-stanu-ta-potreb-biznesu-za-rik-povnomasstabnoi-vijni> [in Ukrainian].
6. Trynadtsiate Shhomisiachne opytuvannia pidpriemstv «Ukrainskyi biznes pid chas viiny» (traven 2023). Institute of Economic Research and Political Consultations. URL: <http://ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7212> [in Ukrainian].
7. Optymizm v ochikuvanni (ekonomichnoho) kontrnastupu. Osnovni ekonomichni tendentsii ta ochikuvannia v berezni 2023 roku. Institute of Economic Research and Political Consultations. URL: <https://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2023/04/Osnovni-ekonomichni-tendentsiyi-ta-ochikuvannya-v-berezni-2023.pdf> [in Ukrainian].
8. Za rik viiny v bilsh bezpechni rehiony relokovano 800 pidpriemstv. Ministry of Economy of Ukraine. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=ZaRikViiniVBilsh> [in Ukrainian].
9. Prohrama rozvytku maloho ta serednoho pidpriemnytstva u Zakarpatskii oblasti na 2021-2023 roky. Rishennia Zakarpatskoi oblasnoi rady 17.12.2020 № 43. URL: https://oda.carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/201217_43_prmsp_2021-2023.pdf [in Ukrainian].

10. Finansovo-kredytna pidtrymka subiektiv maloho ta serednoho pidpriemnytstva. Department of Economic Development and Trade. URL: <http://www.gue.sm.gov.ua/index.php/uk/42> [in Ukrainian].
11. Uriad dav start derzhavnii prohrami «Dostupni kredyty 5-7-9%». Ministry of Economy of Ukraine. URL: <https://me.gov.ua/news/detail?id=93e2d1bd-fcd2-454b-ad61-> [in Ukrainian].
12. Informatsiia pro rezultaty derzhavnoi prohramy dostupni kredyty 5-7-9. Entrepreneurship Development Fund. URL: <https://bdf.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/SHCHotyzhneva-informatsiia-pro-rezultaty-Derzhavnoi-prohramy-5-7-9-stanom-na-30-06-2023.pptx> [in Ukrainian].
13. Rozvytok sotsialnoi sfery ta ekonomiky – u tsentri uvahy kerivnytstva oblasti. Zakarpattia Regional Military Administration. URL: <https://carpathia.gov.ua/news/rzvitok-socialnoyi-sferi-ta-ekonomiki-u-centri-uvagi-kerivnictva-oblasti> [in Ukrainian].